

Agnė Narušytė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Istorijos paralelės ir pakartojimai: Dainiaus Liškevičiaus performansas Ukrainai palaikyti „Ten yra VERSMĖ?“

Antrojo pasaulinio karo pakartojimo motyvas pasaulyje aptarinėtas 2022 m. pavasarį, Rusijai ką tik pradėjus plataus masto invaziją į Ukrainą. Komentatorių svarstymuose apie dabarties ir praeities karų panašumus bei skirtumus pastebimas nesutarimas dėl to, ar dabar stebime pasikartojimo lemtį, ar valią kartoti. Kontekstą šioms svarstymams sukuria Svetlanos Boym anksčiau apibūdinti skirtumai tarp Rusijoje įsigalėjusių „refleksyviosios“ ir „restauracinės“ nostalgijos rūšių. Į šį diskursą įsiterpia ir menininkų kūriniai. Straipsnyje analizuojamas dabarties karo realijas su sovietų okupacijos atmintimi susiejantis Dainiaus Liškevičiaus performansas „Ten yra VERSMĖ?“, 2022 m. lapkričio 22 d. atliktas Lietuvos nacionalinio dramos teatro fojė su baseinėlyje 1981 m. įkurdinta Stanislovo Kuzmos skulptūra „Vermė“.

Reikšminiai žodžiai: Dainius Liškevičius, Svetlana Boym, restauracinė nostalgija, Stanislovas Kuzma, karas, Ukraina

2022 m. vasario 24 d. Rusijai užpuolus Ukrainą, imta kalbėti apie dabartinio karo ir Antrojo pasaulinio karo panašumus, įvykių ir jų priežasčių pasikartojimą. Tik šįkart karo iniciatorė ir agresorė yra kita šalis. Daugybė komentatorių televizijos, radijo, youtube'o kanalais, laikraščiuose ir socialiniuose tinkluose teigė, kad stebime praeities ir dabarties dvikovą ir sisteminius pokyčius, šio kruvino karo artinamą ateitį. Čia galima paklausti: o kaipgi mes žinome, kurie dabar vykstantys reiškiniai atėję iš praeities, o kurie yra ateities pranašai? Nes kas įvyko, gali sugrįžti. Pagaliau juk 2014 m. Rusijai okupavus Krymą ir dalį Donbaso, toje pačioje Rusijoje išpopuliarėjo ant automobilių klijuojamas lipdukas su užrašu „Galime pakartoti“ (*Можем повторить*). O ką ketinama pakartoti, paaikškino savo tapatybę nutylinčio dizainerio sukurtas piešinys: žmogeliukas su pjautuvu ir kūju vietoje galvos prievartauja žmogeliuką su svastika vietoje galvos. Lipduką dar labiau išpopuliarino plataus masto karas. Ir mažai kas prisimena, kad tą frazę 1945 m. ant Reichstago sienos tarp kitų paliktų „palinkėjimų“ užrašė anoniminis

kareivis tokiaime sakinyje: „Už antskrydžius virš Maskvos. Už Leningrado apšaudymą. Už Tichviną ir Stalingradą. Prisiminkite ir neužmirškite. O tai galime pakartoti.“¹ Taigi 1941 m. užpultos šalies kario perspėjimas XXI a. pradžioje virto agresoriaus grasinimu, kuris dabar įgyvendinamas visu tempu ir itin žiauriai.

2022 m. kovą, netrukus po invazijos pradžios, pasaulio žiniasklaida publikavo daugybę „dvigubų“ fotografijų – nespalvoti Antrojo pasaulinio karo vaizdai buvo gretinami su spalvotais, dokumentuojančiais dabartinį karą. Pavyzdžiui, „New York Post“ pasirodė vien iš vaizdų sudaryta publikacija „Fotografijos: Kaip Rusijos invazija į Ukrainą palyginama su Antrojo pasaulinio karo vaizdais“². Pirma rodoma fotografija iš dabartinės Ukrainos, paskui – analogiška iš karo apimtos 5-o dešimtmečio pradžios Europos. „Radio Free Europe / Radio Liberty“ panašią publikaciją pavadino „Istorijos aidai: Ukrainos karo fotografijos atspindi Antrojo pasaulinio karo vaizdus“ ir pirmiausia rodė Antrojo pasaulinio karo nuotrauką, o paskui nuotrauką iš Ukrainos³. Abiejų publikacijų praeities ir dabarties vizualiniuose dokumentuose kartojasi archetipinės karo situacijos: bombų sugurinta architektūra, išdeginti peizažai, sprogimai, lavonų krūvos ant žemės, tiltais žygiuojantys kareiviai, įremtais šautuvais kažkur varomi beginkliai žmonės, koncentracijos stovyklos, subombarduotais tiltais iš karo veiksmų zonos besitraukiantys miestiečiai, prieštankinės kliūtys, sudaužytų priešo karo mašinų griaučiai, į traukinius besigrūdantys pabėgėliai, evakuacijos laukiantys karo ištiktieji, sužeistų kareivių slaugymas, kareiviai, praeinantys pro priešo kareivių lavonus, kareiviai, atsibučiuojantys su savo sūnumis, moterys priešais degančius namus, vaiką suodinu veidu laikanti verkianti mama, metro požemiuose miegantys nuo bombų pasislėpę žmonės.

Karų paralelės matomos ne tik žiūrintiesiems iš europietiškos perspektyvos, bet ir iš Azijos. Štai Osakos universiteto Teisės ir politologijos

¹ „За налеты на Москву. За обстрел Ленинграда. За Тихвин и Сталинград. Помните и не забывайте. А то можем и повторить“ – žg. Кто и зачем придумал лозунг «Можем повторить»? Специальный выпуск «Сигнала» — новой ежедневной рассылки «Медузы», 2022-05-09.

² Photos: How Russia's invasion of Ukraine compares to scenes from World War II, 2022-03-09.

³ Echoes from History: Ukraine War Photos Mirror Scenes From WWII, 2022-03-23.

fakulteto profesorius Keikichi Takahashi rašo internetiniam laikraščiu „Geopolitical Monitor“: „Markas Twainas galimai sakė: „Istorija nesikartoja, bet dažnai rimuojasi.“ Takahashi pripažįsta:

kiekvienas istorinis įvykis turi savų bruožų, tad nėra tobulų istorinių analogijų. Tačiau, kita vertus, retai būna ir visiškai naujų įvykių. Panašių įvykių ar panašių struktūrų paprastai galima rasti praeityje. Vykstantis Rusijos–Ukrainos karas nėra išimtis. Jis, pavyzdžiui, turi keletą sukrečiančių paralelių su 1937–1945 m. Kinijos–Japonijos karu.⁴

Vis dėlto dabartinį Rusijos karą Ukrainoje nuo ankstesniojo nacistinės Vokietijos inicijuoto karo ryškiai skiria tai, kad dabar ne tik žymiai daugiau fotografuojama, bet ir filmuojama, nes visi turi šias funkcijas galinčius atlikti išmaniuosius telefonus. Be to, vaizdais iškart dalijamasi socialiniuose tinkluose, jie transliuojami youtube’o ir kitais interneto kanalais. Tad sugriovimus, pabėgėlius, nužudytųjų kūnus pamatome beveik iškart, o XX a. viduryje vaizdinė informacija pasiekdavo žmones per laikraščius kiek vėliau, be to, atrinkta redaktorių, dažnai dirbusių pagal valdžios nurodymus, tarnavusių propagandai, paklususių karo cenzūrai. Daugelį įvykių ir ypač žiaurių nusikaltimų civiliai pamatė tik po karo. Dabar vaizdinės informacijos pasiekiamumas keičia mūsų santykį su kitur vykstančiu karu: mes reaguojame tuoj pat, savo veiksmais mėginame padėti užpultai šaliai – paveikti karo eigą.

Kita vertus, vaizdo įrašai iš dabartinės Ukrainos tarsi „animuoja“ Antrojo pasaulinio karo fotografinę atmintį. 2022 m. vasarį ir kovą Kyjivo metro filmuoti epizodai leidžia įsivaizduoti atmosferą nacių bombarduojamame Londone 1940 metais. Štai nuo Rusijos leidžiamų raketų po žeme pasislėpę žmonės uždėję dešinę ranką sau ant širdies gieda Ukrainos himną⁵, Charkivo namo rūsyje prisiglaudusi garsi atlikėja Vira Lytovčenko griežia smuiku⁶. Tikriausiai ir Londone būta spontaniškų koncertų, praskaidrinančių nerimastingą laukimą. Bet, kitaip nei anuomet, XXI a. pradžioje tuose koncertuose tarsi dalyvauja visi prie interneto prisijungę

⁴ Takahashi (2022).

⁵ Ukrainians sing national anthem whilst sheltering under the subway station, 2022-10-11.

⁶ Ukrainian woman plays violin from apartment basement in Kharkiv, 2022-03-21.

pasaulio gyventojai – dažniausiai kaip klausytojai, bet kartais ir kaip atlikėjai. Štai prie Kyjivo rūsyje ukrainiečių liaudies dainą griežiančio Iljos Bondarenko prisijungia 94 smuikininkai iš 29 pasaulio šalių – atsiunčia savo videoįrašus ir juos sumontavus įrašas transliuojamas feisbuke. Žiūrint ir klausantis atrodo, kad pasaulio smuikininkai griežia unisonu, taip išreikšdami palaikymą kolegai ir jo šaliai⁷.

Spalvotai nufilmuota ir nufotografuota karo dabartis atrodo grėsmingesnė nei nespaltvoti praeities karo kadrai. Pirmiausia todėl, kad praeities konfliktas jau išsispindė ir Europos – mūsų – ligšiolinis taikus gyvenimas yra jo baigties pasekmė. Rusijos karo Ukrainoje baigtis dar nežinoma. Be to, spalva nufotografuotą įvykį priartina, jis atrodo „tikresnis“ nei nespaltvotas, primena pažįstamo gyvenimo taikiose šalyse kasdienybę, kurią Rusijos sprendimas pradėti karą iškreipia – suardo eilinių dienų ritmą, sugriauna erdvę, sunaikina įprastas paslaugas, bendravimo vietas ir būdus, darbus, verslus ir tvarkaraščius. Todėl akivaizdūs karo ženklai atpažįstamoje aplinkoje yra nepakeliami, nepaaiškinami, absurdiški ir kartu – dėl ilgo, beveik aštuonis dešimtmečius trukusio takaus gyvenimo – per daug pasenę, nes persikėlę į dabartį iš praeities karo. Jie atrodo lyg pažeidimas ne tik to, ką laikome normaliu gyvenimu, bet ir mūsų ateities planų bei projektų. Spalvotos fotografijos tarsi pranašauja tiems, kas gyvena į vakarus nuo fronto: visa, ką jūs kuriate, bus sutraiškita, todėl ateities reikia atsisakyti.

Nors praėjus beveik trejiems metams politologai ir karo ekspertai liovėsi ieškoję analogijų tarp buvusio ir esamo karų, daugelis žmonių ir toliau nerimauja, kad istorija gali pasikartoti – ypač Rytų Europos šalyse, kurias Rusija laiko savo įtakos zona. Žurnalistų kalbinami žmonės, socialiniuose tinkluose aktyviai besireiškiantys nuomonės formuotojai kasdien pasvarsto, kas bus, jei Lietuva vėl bus okupuota, ir primena sovietinės okupacijos patirtis. Traumos atmintis kursto netikrumą dėl ateities, ypač jaučiant, kad praeities sugrąžinimo intencija grindžiamas karas inicijuoja sisteminius geopolitinius pokyčius visame pasaulyje.

Istorijos pasikartojimo motyvas išnyra ir menininkų kūrinuose, vaizdais bei veiksmiais reflektuojančiuose praeities ir dabarties karų para-

⁷ Violinists Across the World Play for Ukraine, 2022-03-09.

leles, tuo pat metu keliamas klausimas apie ateitį. Tai kas kita nei pirmoji menininkų reakciją į karą banga 2022 m. žiemos pabaigoje ir pavasarį, kai viešais performansais, akcijomis, parodomis buvo reiškiamas parama Ukrainai, protestuojama prieš Rusijos agresiją, o Vakarų valstybės raginamos užpultai šaliai teikti karinę pagalbą⁸. Tada menininkų protesto akcijos buvo surežisuotos taip, kad kuo aiškiau, aštriau išreikštų mintį, greičiau atkreiptų žiniasklaidos dėmesį – ir tai padaryti pavyko⁹. Nors tų pačių metų rudenį Dainiaus Liškevičiaus atliktas performansas „Ten yra VERSMĖ?“ taip pat kritikuoja Rusijos karą Ukrainoje, tai yra nebe protesto akcija, o labiau šiuolaikinio meno ir teatro kūrinys.

Atlikdamas performansą Liškevičius užmezga dialogą su sovietmečio pabaigoje Lietuvos nacionalinio dramos teatro (LNDT) fojė Stanislovo Kuzmos sukurta skulptūra „Versmė“ (1981). Jis įpainioja skulptūrą į dabarties karo scenarijų ir pasitelkdamas intertekstualumą apmąsto istorijos pasikartojimą bei karo priežastis, nesiekdamas pateikti galutinių atsakymų ar ką nors konstatuoti. Menininko atliktame vaizdiniame pasakojime glūdinčios idėjos, priešingai nei protesto akcijose, nėra akivaizdžios, jas tenka „perskaityti“ dešifruojant kodus, jungiančius praeitį su dabartimi, o kartu permąstyti laiko lankstumo idėją, menininko būseną vykstant karui. Todėl straipsnyje performansas analizuojamas kaip netiesus menininko atsakymas į Rusijos plataus masto karo prieš Ukrainą pradžioje teoretikų svarstytą, o ir dabar daugeliui nerimaujančių dėl karo žmonių teberūpinimą klausimą: jei šis karas yra praeities karo pakartojimas, ar galime tuo remdamiesi suprasti jo priežastis, ar galime paveikti jo eigą? Ir jei karas griaudamas kartu ir

⁸ Lietuvos kultūros tyrimų instituto surengtoje konferencijoje „Kad priešas liautųsi laimėjęs: menas informaciniame kare“, vykusioje 2023 m. spalio 27 d., mokslininkai aptarė 2022 m. menininkų kūrinius ir veiksmus: Mindaugo Lukošaičio piešinių seriją *Z*, Manto Kvedaravičiaus filmą „Mariupolis 2“, Bertos Tilmantaitės, Neringos Rekašiūtės, Rūtos Meilutytės ir Aurelijos Urbonavičiūtės performansą „(Iš)plaukti“ prie Rusijos ambasados, akcijas prie Vokietijos ambasados. Šiame kontekste galima paminėti ir 2023 m. liepos 10 d. prie Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos – taigi viešoje erdvėje, prie Seimo – vykusį Monikos Dirsytės 8 valandų trukmės performansą „Pan/demos“ su pasyvios stebėtojos vaidmenį atliekančia Agne Grigaliūniene.

⁹ Pavyzdžiui, performanso „(Iš)plaukti“ – olimpinės čempionės Rūtos Meilutytės plaukimo kruvinyne tvenkinio vandenyje – fotografija pasklido ne tik socialiniuose tinkluose, bet ir visose žiniasklaidos priemonėse.

kuria būsimo pasaulio struktūrą, kurios dar nepažįstame, kaip sužinoti, kurie dabartyje išnyrantys dalykai yra tikrai praeitis, o kurie – ateitis? Nes kas praėjo, gali sugrižti. Juk Rusija net karą pradėjo piliečių balsais ir veiksmais pareikšdama: „galime pakartoti“.

Pasikartojimo lemtis ar valia kartoti?

Karų paraleles 2022 m. pradžioje nagrinėję istorikai, politologai, rašytojai kalbėjo apie Rusiją užvaldžiusią „istorijos lemtį“¹⁰, „tironišką laiko supratimą“¹¹ ir „ateities deficitą“¹². Matydami ir girdėdami Rusijos intenciją atkurti Sovietų Sąjungą (tik tariamą, nes be komunistinės ideologijos), jie svarstė, kodėl Rusija vis dėlto užpuolė Ukrainą turėdama tikslą sunaikinti jos suverenitetą, nors žvelgiant iš šalies tai atrodė jai nenaudinga. Komentatoriai klausė, kiek šį karą galima laikyti Antrojo pasaulinio karo pakartojimu, kiek – mėginimu laimėti pralaimėtą Šaltąjį karą. O jei istorija kartojasi, kaip sužinoti, kurioje analogiško praeities karo jėgų pusėje mes būtume – laimėtojų ar pralaimėtojų? Ir kaip išvengti galbūt užprogramuotos lemties, o gal, nepaisant paralelių, ją dar įmanoma pakeisti? Ieškant atsakymų taip pat verta prisiminti iš Rusijos emigravusios mokslininkės Svetlanos Boym knygą „Nostalgijos ateitis“, išleistą praėjus metams po Vladimiro Putino išrinkimo prezidentu. Dabar, kai jo kariuomenė jau beveik trejus metus bombarduoja Ukrainos miestus ir užima vis naujas teritorijas, Boym mintys apie „restauracinę nostalgiją“ atrodo pranašiškos¹³.

Minėtose politologų ir istorikų diskusijose buvo pastebima, kad apmąstyti istorijos pasikartojimo idėją pasiūlė pats šio kruvino spektaklio režisierius¹⁴. 2021-aisiais, praėjus septyneriems metams nuo Krymo ir dalies Donbaso aneksijos, bet dar neužpuolęs Kyjivo, Putinas sakė kalbas, rašė straipsnius apie tai, kaip reikia keisti pasaulio tvarką, nes ji susiklostė ne-

¹⁰ Šį klausimą, o taip pat ideologines karo prielaidas nagrinėja Byrd (2022), 77–124. Taip pat žr. Mankoff (2022).

¹¹ Snyder (2022).

¹² Gospodinov (2023).

¹³ Boym (2001), 41–49.

¹⁴ Mankoff (2022).

teisingai žlugus Sovietų imperijai¹⁵. Tai leistų manyti, kad karu Ukrainoje bandyta spręsti Šaltojo karo pralaimėjimo problema remiantis istorine sovietų sėkme pergalingai užbaigiant Antrąjį pasaulinį karą. Karo esą prireikia todėl, kad imperialistinė Rusija, nepajėgdama spręsti vidaus problemų, randa savo pačios didybės įrodymų tik praeities pergalėse, nesvarbu, kad jos pasiektos milžiniškų aukų kaina¹⁶. Todėl ši valstybė suinteresuota istorijos įvykius kartoti, tai paverčia savo misija pasaulyje, o kiti šį užmojį priima su rezignacija ir viltimi, nes pakartotas praeities siaubas reiškia ir pakartotą teisingumo, kuris visada priskiriamas užpultajai pusei, pergalę. Tačiau žvelgiant iš makroistorijos perspektyvos išryškėja tokių svarstymų šališkumas, neįvertinantis galimos geopolitinių procesų slinkties.

Tuomet, kai Rusijos siekis restauruoti praeitį atrodo beprotiškas, o paralelių ieškojimas – kaip to nenorinčiųjų būdas suprasti, kas vyksta, ir nusiraminti (nes pirmieji du pasauliniai karai baigėsi demokratijos pergale), makroistorikai tyrinėja, jų manymu, iš tikrųjų veikiančius karų pasikartojimo ciklus. Dar 2022 m. kovo 31 d. „Journal of Future Studies“ pateiktame straipsnyje Ispanijos Huelvos universiteto mokslininkai Jobas Floresas-Fernándezas ir José Martínezas-Lópezas teigia, kad Rusijos karo Ukrainoje pradžią buvo galima numatyti¹⁷. Išnagrinėję gausią literatūrą – jau šimtmetį truncančius karų pasikartojimų ciklą tyrimus nuo Spenglerio iki Hoffmanno, – jie apibendrina, kad, nepaisant šiokių tokių variacijų, galima nustatyti 50–60 metų truncančius karinio aktyvumo ciklus, kurie grupuojasi į dvigubus 120 metų ciklus, o šiuos sudaro apie 20 metų karo ir 100 metų taikos. Pasibaigus ciklui išyra ankstesnė civilizacija ir keičiasi geopolitiniai centrai. Tačiau galima apčiuopti ir didesnę – 1800 metų – ciklą, kuris mokslininkams leidžia palyginti Romos imperijos civilizacinius lūžius su šiuolaikiniais. Tuomet 2014 m. Rusijos įvykdytos Krymo ir Donbaso

¹⁵ Oficialus tekstas prezidento internetinėje svetainėje, publikuotas Rusijai ruošiantis telkti kariuomenę prie Ukrainos sienų: Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев» (2021). Putinas irgi kalba kaip „makroistorikas“: „Kad geriau suprastume dabartį ir žvilgtelėtume į ateitį, mes privalome atsigręžti į istoriją“ (*Чтобы лучше понять настоящее и взглянуть в будущее, мы должны обратиться к истории*).

¹⁶ Mankoff (2022).

¹⁷ Flores-Fernández, Martínez-López (2023), 1.

okupacijos data atitinka Markomanų karo pradžią Rytų Europoje 166 metais. Kaip anuomet buvo kariaujama dėl paribių žemės Markomanijos, taip dabar kariaujama dėl paribio valstybės Ukrainos. Kaip pavyzdį Floresas-Fernándezas ir Martínezas-Lópezas cituoja prezidento Volodymyro Zelenskio žodžius, kad „Ukraina gina civilizuoto pasaulio sienas“, o Rusija savo naująją atominę bombą pavadina „Sarmat“ laikydama save tos „didžios ir galingos praeities kultūros palikuone“¹⁸.

Vis dėlto istorikas Timothy Snyderis paprieštarauja tokiam požiūriui ir kalba apie „tironišką laiko supratimą“, kai parenkant tam tikrus laiko momentus teigiama, esą jie nulemia dabartį ir ateitį. Laiko tironija, pasak jo, būdinga fašizmui, kuris taip pat yra atgimęs praeities fantomas. Ar mes iš tiesų esame tokio atgimimo liudininkai, ar tik linkę kabintis į tai, kas pažįstama? „Žmonės nesutaria, dažnai aršiai, dėl to, kas yra fašizmas“, – sako Snyderis:

Bet šiandieninė Rusija atitinka daugumą istorikų taikomų kriterijų. Ji turi viešo lyderio, Vladimiro Putino, kultą. Ji turi mirusiųjų kultą, susijusį su Antruoju pasauliniu karu. Ji turi aukso amžiaus mitą apie imperinę didybę, kurią galima restauruoti gydančia karo prievarta – kraugerišku karu prieš Ukrainą.¹⁹

Gydymas prievarta, priešingai nei gydymas terapija, peršamas žmonėms galinga propaganda, kuri šiandieninėje Rusijoje įgyja iškrypusius, griauinančius pavidalus. Pasak Snyderio, „fašistai, vadinantys kitus žmones „fašistais“, yra fašizmas, priverstas prie jo nelogiško kraštutinumo kaip beprotybės kultas. Tai galutinis taškas, kur neapykantos kalba apverčia tikrovę, o propaganda yra grynai primygtinis reikalavimas. Tai valios prieš mintį apogėjus.“ Ir priduria: „tai susiję su slėpiningumu žmogaus, kuris gydo pasaulį prievarta ir propaganda tai palaikys iki pat galo.“²⁰ Vis dėlto makroistorijos požiūriu Snyderiui galima atsakyti Johano Galtungo ir Sohailo Inayatullah teiginiu: „Istorikai pasakys, kad iš praeities pasimokyti negalime. Makroistorikai tvirtina, kad galime. Tai yra jų pažadas ir problema.“²¹

¹⁸ *Ibid.*, 7–8.

¹⁹ Snyder (2022).

²⁰ *Ibid.*

²¹ Galtung, Inayatullah (1997), 6. Cituota Flores-Fernández, Martínez-López (2023), 8.

Tačiau karo scenarijaus pakartojimas kaip būdas atkurti praeitį atrodo kitaip, kai nusileidžiama į kasdienės patirties lygmenį. Pasaulio tvarka nėra tobula ir mes kasdien ją kritikuojame. Vis dėlto yra kritikų, tvarkymo galimybių ieškančių tik praeityje, užuot pamėginę jas įsivaizduoti dar nenuspėjamoje ateityje. Pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio Lietuvos žiniasklaidoje sklandęs teiginys „prie ruso buvo geriau“ skambėjo kaip grasinimas laiką atsukti atgal. O 1-ame XXI a. dešimtmetyje ši frazė daugeliui jau keldavo juoką, nes blėstant okupacijos atminčiai ji tapo mašinai, vis daugėjo sovietmečiu negyvenusių piliečių, be to, Lietuva jau buvo prisijungusi ir prie Europos Sąjungos, ir prie NATO. Nuo 2014-ųjų tokie pasisakymai vėl atrodo kaip praeities sugrąžinimo pažadas, kuriam akompanuoja vis dažnėjantys apie oro pavojų pranešančių sirenų bandymai miestuose, kariniai sraigtasparniai virš Vilniaus, televizijos ir kompiuterių ekranuose matomi bombarduojami ukrainiečių namai.

Meno kontekste garsinį karo grėsmės elementą tyrinėjo 2023 m. rudens galerijoje „Artifex“ nuo spalio 10 iki 26 d. veikusi Žygimanto Augustino paroda „Nuo ramybės iki panikos“. Žaliai apšviestoje instaliacijoje eksponuojamais objektais ir piešiniais menininkas išreiškė drastiško pokyčio jausmą: iš taikios kasdienybės, kai galime medituoti ir išsivalyti galvas nuo slogių minčių klausydamiesi muzikos ar gamtos garsų, staiga persijungėme į karo laiką, kai sirenos pripildo mūsų kūnus nerimo ir mirties baimės – kaip primatų beždžionės *alouatta seniculus* spieгимas. Kita vertus, sirenos iškreiptu būdu mus apsaugo – jei girdi perspėjimą, tai reiškia, kad vis dar yra kažkas, kas paspaudė mygtuką ir stengiasi numušti į tave skriejančią bombą. Ir kad gal dar bus kur grįžti iš slėptuvės.

Priešingai nei dabar Ukrainoje, apie oro pavojų pranešančios sirenos sovietmečiu buvo praeities garsai, kuriuos girdėdavome filmuose apie Antrąjį pasaulinį karą. Kažin ar tokią radikalią praeities restauraciją, kokia vyksta šiandieninėje Rusijoje, įsivaizdavo Svetlana Boym? Ar godžiai skaitydami jos knygą „Nostalgijos ateitis“ mes supratome, ką ji iš tikrųjų reiškė mūsų ateičiai? Knygoje Boym apmąstė dvi nostalgijos rūšis, kurias pastebėjo savo posovietinėje tėvynėje, krečiamoje išplitusio nusikalstamumo, korupcijos, skurdo, žmogaus teisių nepaisymo. Pirmoji – tai refleksyvioji nostalgia, kurią daugiausia praktikuoja kūrybiški žmonės, nepakeliantys

bjauros, pavojingos, absurdiškos, chaotiškos dabarties. Jie yra į prisiminimus ironiškai pasimėgauti įvairiomis laiko ir trukmės faktūromis, net skausmu, kurį jiems kelia negalimybė sugrįžti į praeitį. Esama ir restauracinės nostalgijos, pasižyminčios, be kita ko, raginimais rekonstruoti praeities paminklus. Kaip Boym mintis apibendrinau anksčiau:

(...) tokie nostalgikai reikalauja atkurti „teisingą“ istorijos versiją susigrąžinant kolektyvinius mitus ir simbolius, tautos vienybę įtvirtinant ritualais, ginant „namus“ nuo įsivaizduojamo priešo. Restauracinė nostalgija yra „laikinės distancijos ir išvietinimo skausmas“ – nutrauktas ryšys su praeitimi ir prarasti „namai“, į kuriuos ir prievarta, ir propagandinėmis priemonėmis raginama sugrįžti – „užkariauti ir įerdvinti laiką“. (...) Abi nostalgijos versijos egzistuoja tuo pačiu metu. Bet restauracinei nostalgijai sutapus su valstybės politika, refleksyvioji gali atsidurti už teisėtumo ribų, nes laisvos praeities interpretacijos iš principo neigia istorijos nuoseklumą ir todėl kolektyvinės praeities restauratoriams atrodo grėsmingos.²²

Restauracinės nostalgijos bruožus galima atpažinti Putino žodžiuose, jo karo prieš Ukrainą propagandoje, kai jis steigia Ukrainą kaip priešą sakdamas, kad ji neturėtų egzistuoti, nes neegzistavo tam tikru istorijos momentu, ir kad ji esą ketina užpulti Rusiją, kuria kovinius uodus ar virusus. Praėjus dviem dešimtmečiams nuo „Nostalgijos ateities“ išleidimo, pastebime (vėlgi žiūrinėdami internete publikuojamą vaizdinę informaciją), kad restauracinė nostalgija Rusijoje laimėjo ir dabar kovoja su įsivaizduojamu priešu sprogimais ir ugnimi restauruodama imperiją kaip tobulą praeities momentą – okupuotose teritorijose skubiai statomi paminklai sovietiniams veikėjams, okupantus sveikinusioms bobutėms su SSSR vėliava; gatvėse kabinami sovietiniai užrašai; organizuojami sovietiniai ritualai, tarsi visu rimtumu būtų siekiama „užkariauti ir įerdvinti“ praėjusį laikmetį. Bet ir refleksyvioji nostalgija nėra nekalta, nes būtent ji svajoja apie tą praeitį kaip aukso amžių, į kurį galima pasprukti, ir taip apsupa restauratorių veiksmus dvasingumo atmosfera.

Stebint internete skleidžiamas fotografijas, vaizdo įrašus, straipsnius ir pasakojimus, tampa akivaizdu, kad sovietinės imperijos restauravimas pačioje Rusijoje propaguojamas ne tik antiukrainietiškais pasisakymais, bet

²² Narušytė (2001), 41–49.

ir perkeičiant istorines sąvokas bei kuriant masinius praeities atgaivinimo spektaklius – įerdvinant praėjusį laiką. Karas prieš Ukrainos „nacizmą“ projektuojamas ir įgyvendinamas remiantis nacistinės Vokietijos fuiererio Adolfo Hitlerio veiksmais prieš pradedant plataus masto karą, kai jis iš pradžių palaipsniui prijungė „Vokietijai teisėtai priklausančias“ teritorijas. Ant rusų tankų pastebėtoje Z raidėje, gal reiškiančioje „zapad“, gal „za“ – už „ypatinąją karinę operaciją“, daugelis matė pusinę svastiką. Karo pradžioje Z raidė Rusijoje buvo rašoma ir klijuojama ant įvairiausių paviršių, piešiama vaikų, iš uogų ar daržovių formuojama ant pyragų ir mišrainių, kuriama dronų kamerų žvilgsniui masiniais performansais – pavyzdžiui, plačiai pasklido Kazanės slaugos ligoninės kieme Z raide išsirikiavusių vėžių sergančių vaikų fotografija iš viršaus²³. Be to, Rusijoje jau ne vieną dešimtmetį, lyg tebegyvoje sovietinėje tikrovėje, vėl žygiuoja ir saliotuoja pionieriai, o pergalės prieš nacinę Vokietiją paraduose – „nemirtingasis pulkas“, kurio dalyviai neša mirusių karo veteranų portretus²⁴. Šiais ir kitais simboliniais veiksmais bei ženklais, taip pat ir supainiojant sąvokų reikšmes, piliečiai angažuojami karui kaip valingam praeities atkūrimo veiksmui.

Ir, priešingai, karo veiksmais griaunami ukrainiečių praeities bei kultūrinės tapatybės ženklai. Naikinami istoriniai miestų centrai ir reikšmingi architektūriniai paminklai, bažnyčios, kultūros įstaigos, kurių simboliu galėtų būti subombarduotas Mariupolio teatras. Šis įvykis, kaip joks kitas, atskleidė tikrąjį rusų nusiteikimą sunaikinti ukrainiečių tautą, o ne tik užimti teritoriją ir „denacifikuoti“, nes teatre nuo bombų slėpėsi šeimos, priešais centrinį ir tarnybinį įėjimus užrašiusios milžinišką žodį „vaikai“ – taip, kad lėktuvų pilotai matytų ir nebombarduotų. Daužomi ir šiuolaikinėje Ukrainoje pastatyti simboliai, pavyzdžiui, dar pirmosiomis karo dienomis rusų raketa pataikė į paminklą Holokausto aukoms Kyjive. O iš nesugriautų muziejų į Rusiją išvežamos meno, archeologijos, kultūros istorijos kolekcijos, kurios, tikėtina, bus pasisavintos rusų kultūros, taip kartojant kolonizavimo programą, Vakarų pasaulyje pasibaigusią po Antrojo pasaulinio karo susikūrus naujai geopolitinei tvarkai.

²³ Osborne (2022).

²⁴ Plačiau žr. Lanza (2022).

Vis dėlto spektaklį primenanti karą inicijavusios šalies propaganda, jos neoriginalumas siekiant pakartoti praeities karą leidžia suabejoti makroistorikų pastebėta šio karo analogija su įvykiais Romos imperijoje, o *Pax Romana* griūtis – su jų pranašaujama *Pax Americana* griūtimi kaip neišvengiamybe²⁵. Karine jėga grįstas praeities atkūrimo projektas atrodo ir grėsmingas, ir absurdiškas, nors suveltos sąvokos įtikina Rusijos ir kai kuriuos kitų šalių piliečius. Absurdiška pati mintis, kad galima kurti ateitį restauruojant laisvai pasirinktą praeities fragmentą, ir ne visą, o tik jos teritorinę aprėptį, taip pat atgaivinant kai kuriuos ženklus bei ritualus. Tarsi būtų siekiama įtikinti žmones, esą jie gyvena iliuziniame praeities inkubatoriuje, nors iš tikrųjų vyksta kai kas kita.

Menininkas restauruoja karą

Kaip minėta įžangoje, istorijos kartojimo absurda užpuolant Ukrainą, naikinant jos praeitį ir siekiant sukurti grįžimo į praeitį spektaklį, apmąsto ir menininkai. 2023-ųjų rudenį Žygimanto Augustino nupieštos ir įgarsintos sirenos tarsi nukėlė parodos lankytojus į senovės graikų mitus ir Vakarų kultūros istorijos pradžią. O metais anksčiau menininkas Dainius Liškevičius LNDT fojė atlikdamas Ukrainai skirtą performansą „Ten yra VERSMĖ?“ įsivaizdavo istorijos pakartojimą kaip kliedesio mašiną. Performansas buvo tuomet remontuojamo teatro suorganizuoto „Renginių ciklo Ukrainai palaikyti“ programos dalis. Ciklą birželio 9 d. statybininkų dekonstruotoje didžiojoje salėje pradėjo Oskaro Koršunovo režisuotas dokumentinis spektaklis „Liudijimai“, jame savanorės aktorės dalijosi ukrainiečių moterų papasakotomis patirtimis²⁶. Spalio 4 d. Birutė Mar teatro fojė pristatė Lietuvos ir Ukrainos scenos menininkų skaitomą poetinį karo dienoraštį „Liepsnos geltonos ir mėlynos“²⁷. Po Liškevičiaus ciklą 2023 m. balandžio 15 d. tęsė Anetos Bublytės, Deniso Kolomyckio ir Merkio Žebrausko per-

²⁵ Flores-Fernández, Martínez-López (2023), 6–8.

²⁶ Dalyvavo: Vaiva Mainelytė, Jurga Kalvaitytė, Vitalija Mockevičiūtė, Jūratė Vilūnaitė, Neringa Bulotaitė, Elzė Gudavičiūtė, Dalia Michelevičiūtė, Diana Anevičiūtė, Rasa Samuolytė, Adrija Čepaitė, Jovita Balčiūnaitė, Marius Ivaškevičius, Antanas Jasenka, Vilius Vilutis, Artis Dzerve. „Liudijimai“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti) (2022).

²⁷ „Liepsnos geltonos ir mėlynos“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti) (2022).

formansas „[aksioma]“, kuriame panaudota sulėtinta Rusijos popmuzikos daina, simbolizuojanti „per ilgai užsitęsusią sentimentų praečiai kupiną būseną“²⁸. O paskutinė gegužės 25 d. vyko Jono Jurkūno, Kristinos Savickienės, Eugenijaus Sabaliausko, Roberto Becerra performatyvi paskaita „Apie žodžius ir triukšmą“, apmąstanti naujienų srauto poveikį sąmonei²⁹.

Liškevičiaus performansas „Ten yra VERSMĖ?“ buvo jo paties instaliacijos „O kas, jeigu? / Situacija / Paralelės“, vos prieš mėnesį eksponuotos prie Vilniaus rotušės, tęsinys. Prie rotušės laiptų kelias savaites gulėjo apvirtęs automobilis. Jungdamas abu kūrinius menininkas anotacijoje rašė:

(...) diena buvo niūri ir ūkanota, dar kartą žvilgtelėjau į apvirtusį automobilį, variklis neužė, bet iš jo veržėsi balti dūmai, o ant miesto rotušės laiptų tarsi gyvis plėtėsi juoda tepalų dėmė. Joje išvydau savo paties veido atspindį. Sulaikiau kvėpavimą, ranka užčiuopiau kišenėje nebeveikiantį telefoną ir tuomet suvokiau, kad būtinai reiktų nusigauti iki teatro, ten viduje esančios versmės...³⁰

Anotacijoje minima versmė – tai ir Kuzmos skulptūra „Versmė“, ir fojė įrengtą baseinėlį turinti užpildyti vandens versmė iš seniai nebeveikiančio fontano. Šį kontrastą, kartu ir sąsają tarp „mirtį nešančios“ juodos tepalų dėmės bei gydančio-gaivinančio vandens pasiūlė pati situacija – performansas pagal renginių ciklo programą turėjo būti atliktas teatro fojė³¹. Kaip pamatysime, į performansą persikels dar ir balti dūmai bei veido atspindys atvaizdas. Žodinis perėjimas iš instaliacijos į performansą sukūrė fiktyvią erdvę, kurioje gali atsirasti erdvės ir laiko paralelės, o menininkas – tapti mitinio pasakojimo herojumi, galinčiu teleportuotis iš postapokaliptinės automobilio avarijos tiesiai į dramos teatro erdvėje inscenizuojamą Ukrainoje vykstantį karą.

Minėtina, kad performansas vyko ne teatro scenoje, kur paprastai rodomi spektakliai, o fojė, kur publika šnekučiuojasi per pertrauką. Tad

²⁸ „Aksioma“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti) (2023).

²⁹ „Apie žodžius ir triukšmą“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti) (2023).

³⁰ „Ten yra VERSMĖ?“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti) (2022).

³¹ Taip savo motyvus paaiškino pats Dainius Liškevičius kalbantis telefonu 2024 m. gruodžio 30 dieną. Dar svarbu paminėti, kad jis baigė skulptūros programą Vilniaus dailės akademijoje ir yra sukūręs daugiau kūrinių su praeities skulptūromis, iš kurių paminėtina „Pieta“ (2013) su Petro Aleksandravičiaus „Žemaitė“ (1971). Žr. Dainius Liškevičius. Performansas „Pieta“. Fotografas Gintautas Trimakas (2013).





Dainius Liškevičius. *Ten yra VERSMĖ?* 2022 m. lapkričio 22 d. performansas Vilniuje, Lietuvos nacionaliniame dramos teatre. Agnės Narušytės nuotrauka

menininko veiksmas tarsi sugrąžinamas į scenos menams skirtą erdvę – „juodąją dėžę“, bet tik į jos prieangį – šis paverčiamas parodos laiko erdve. Tačiau tai dar nėra „baltasis kubas“, bet „pilkoji zona“, kur, pasak Claire Bishop, galima filmuoti, kalbėtis, nuklysti mintimis nuo veiksmo ir vėl prie jo sugrįžti, kur publikos elgesys dar nesunormintas ir tebėra derybų objektas, tad, pavyzdžiui, galima spektaklį filmuoti ir fotografuoti³². Šioje neapibrėžtumo erdvėje menininkas užmezga dialogą su praeities meno kūrinium, kartu ir su pačia praeitimi, o nuklystančios žiūrovų mintys gali tą dialogą pratęsti, nunerti ryšių su praeitimi tinklą, pratęsti pasakojimą ir užpildyti „versmės“ sąvoką savu turiniu.

Tačiau svarbu atsižvelgti ir į tai, ką skulptūra „Versmė“ reiškė jos autoriui. Gausus Kuzmos fotografijų archyvas liudija, kad jis ne tik stengėsi šį kūrinį, kaip ir visus kitus, nufotografuoti dar montuojamą architektūrinėje erdvėje – kuo įvairiausiai rakursais, kad atsiskleistų jo formų dinamika, klosčių ritmas, figūros įtampa ir drama. Kuzma prie jos grįžo ir vėliau, kai baseinėlis jau buvo pripildytas vandens, ir vėl fotografavo. Šįkart jis stengėsi pagauti ribuliuojančio vandens ir atspindžių „auksiniame“ skulptūros paviršiuje žaismę. Jis užfiksavo skulptūros atspindį vandenyje taip, kad virš baseinėlio iškilusi atgal išsilenkusios moters figūra su savo atvirkščiu atvaizdu sudarytų uždara formą, kurios centre – širdies pavidalo tuštuma. Sąsają su savąja širdies liga Kuzma nurodo ir pasakodamas apie kūrinio atsiradimą:

1977-ųjų rugpjūtį nuvažiauvau pas dėdę į kaimą prie Lévens, į mano senelių ir tėvo gimtinę. Ką tik grįžęs iš ligoninės jaučiausi labai prastai. Atrodė, gyvenimas baigiasi, kamavo liūdesys. Vaikščiojau Lévens pakrantėmis, bandžiau įkvėpti gamtos energijos. Saulės spinduliai skverbėsi vandenin, aukso atšvaitai mirgėjo žolėse ir smėlyje. Žiūrėjau į ramiai tekančią upės vandenį, priekrantės smėlyje verdančias versmes, ir liūdesys pamažu ėmė virsti vienovės su gamta pojūčiu. Norėjosi panirti į srovę ir plūduriuoti kartu su linguojančiomis žolėmis. Tas pojūtis įsikūnijo į formą, tarsi dvasia būtų pasireiškusi fiziniu judesiu. Prieš akis stojosi skulptūros vizija, tačiau liūdesys nepraėjo – tuo metu jaučiausi taip, kad skulptūros nebūčiau įstengęs padaryti. Tačiau gyvenimas pilnas Dievo malonės. 1978 m., dar ligoninės reanimacijos palatoje atsibudęs po sėkmingos širdies operacijos, sužinojau, kad teatras gavo papildomą finansavimą ir architektai Nasvyčiai padarė projektą, kaip uždengti buvusį senojo teatro kiemą, pa-

³² Bishop (2019), 62–63.

versti jį holu su baseinėliu ar fontanu. Prisiminiau vaizdinį prie Lėvens – taip ir atsirado „Versmės“ skulptūra. Trys mūzos su auksinėmis kaukėmis teatro fasade tarsi buvo pratęstos hole auksu tviskančia „Versme“.³³

Taigi harmoniją su gamta, nusiraminimą galimos nebūties akivaizdoje teikiantis pavidalas pratęsia meno mūzų motyvą, galbūt net teigia, kad menas ir yra harmonijos ir taikos versmė, o pats pavadinimas simbolizuoja su vandeniu siejamą atgimimą ir viltį. Auksu blizgantis lyg trykštančios srovės moters figūros paviršius suskaidytas, tarsi regimas pro mirguliuojantį baseinėlio vandenį, dar kartą viską atspindinčiame, – taip sukuriamas raibuliuojančios tėkmės išpūdis. Be to, moteris, kaip iš žemės gelmių trykštantį versmė, išreiškia tradicinę gamtos sampratą – gamtos kaip globėjos ir gimdytojos, vandens kaip gyvybės šaltinio, galinčio atgaivinti mirštantįjį, teikiančio paguodą raminančiu amžino gamtos ciklo pasikartojimų ritmu. Tuomet galima sakyti, kad klostėta ir atspindžių judėjimą perimanti skulptūra paradoksaliai perteikia stabilumą. Politiniu požiūriu ši skulptūra atstovauja sovietmečio stagnacijai, o ji kalbėjo apie taiką, bet ir nuolat priminė apie karą, šlovino Antrąjį pasaulinį, vadintą Didžiuoju tėvynės karu, – Lietuvai šis karas pasibaigė Rusijos okupacija, turėjusia likti amžinai. Skulptūra sukurta, kai atrodė, kad okupacija niekada nesibaigs ir niekas nesikeis, kad visada reikės paklusti cenzoriams ir apie Lietuvą kalbėti tik perkeltine prasme, na o aštrių klausimų nekeliantiems menininkams buvo garantuojamas orus pragyvenimas – ir gyvybę išsaugančios medicinos paslaugos. Dabar toji praeitis išsaugota gražioje geltoniu tviskančioje formoje, neatitinkančioje socialistinio realizmo kanonų – abstrahuotos moters figūros raiška artimesnė modernistinio meno kalbai.

Tačiau rekonstruojamo teatro baseinėlyje, kaip minėta, atgimimą ir viltį žadančio vandens nebuvo. Liškevičius, pagal išsilavinimą skulptorius, pradėjo performansą sėdėdamas skulptūros prieglobstyje: tarsi tik taip jaustųsi saugus – kaip Kuzma medituodamas versmę. Tai buvo saugumas, garantuotas praeities, jos taisyklių ir tradicijų, ne tik Kuzmos idėjų, įkūnytų skulptūroje. Paskui Liškevičius ėmė kruopščiai vynioti Kuzmos skulptūrą skaidria plėvele, tarsi pakuodamas, kad būtų galima išnešti ir perkelti į

³³ Stanislovas Kuzma: „Išėjau ne genialumo ieškoti, bet vedamas neramios prigimties“ (2012).





Dainius Liškevičius. *Ten yra VERSMĖ?* 2022 m. lapkričio 22 d. performansas Vilniuje, Lietuvos nacionaliniame dramos teatre. Agnės Narušytės nuotrauka

muziejų, šalin nuo dabarties, kuri laisva eksperimentuoti su visomis meno formomis. Viena vertus, pati moters figūra atrodo tarsi gyvai vyniojama drabužių klostėmis, kita vertus, atsiranda naujas plastiko sluoksnis, iš pradžių atkartojantis vandens faktūras, bet pamažu paverčiantis skulptūrą mumija – užkonservuotu lavonu. Sutvirtinęs apvyniotą skulptūrą juodais diržais menininkas pavertė ją tarsi supančiotu gyviu. O karo kontekste šis objektas priminė Ukrainos miestuose smėlio maišais nuo bombų bent kiek apsaugotas skulptūras, ypač nacionalinius paminklus, į kuriuos specialiai taikė rusų bombos.

Straipsnyje, publikuotame „The Guardian“, Charlotte Higgins ir Artemas Mazhulinas 2022 m. spalio 18 d. aptarinėja tokias skulptūras Kyjive gana žaismingai – tuomet dar buvo tikima greita Ukrainos pergale, Rusijos puolimas atrodė išsikvėpęs, ji praradinėjo užgrobtas teritorijas³⁴. Jie rašo apie Dantę Alighierį, vos matomą iš po smėlio maišų: „jis atrodo kaip Vini, užkasta po žeme iki kaklo Samuelio Becketto atšiauriai juokingoje pjesėje „Laimingos dienos“. Iš tiesų Beckettas, atrodo, visiškai dera prie anglies juodumo humoro jausmo, kurį tiek daug kyjviečių demonstruoja Rusijos invazijos akivaizdoje.“ Paminklas Olhai, „Kyjivo valdovei, kuri pergudravo savo įvairius priešus ir išlaikė valdžią gimstanciam mieste 10-ame amžiuje“, turi kažko panašaus į Anselmo Kieferio kūrinius, nes „Olha apdangstyta protestų transparantais, smėlio maišai jau sužėlę, o šalia jos rodomi sudeginti rusų tankai ir kitos pagrobtos transporto priemonės, prie kurių Ukrainos nacionalinis karo istorijos muziejus kruopščiai priklijavo etiketes“. Kai kurios skulptūros, reprezentuojančios draugiškus Ukrainos ir Rusijos santykius, uždengtos „kol kas“, kad jų nesimatytų, o kitos paliktos kaip stovi – tai „grėsminga“ būseną statulai. Toks yra paminklas 1917–1920 m. prieš nepriklausomą Ukrainą kovojusiam Mykolai Ščorsui. „Statula aprašinėta šūkius reiškiančiais grafičiais, pavyzdžiui: „sugriauk mane visiškai!“ ir „skerdikas“. Kyjive daug žmonių, kurie visiškai nenusimintų, jei viena iš Vladimiro Putino raketų pataikytų būtent į ją.“ Kariaujančioje Ukrainoje skulptūros nurodo kitas skulptūras, paveikslus ir pjeses. Skulptūros įkūnija pageidaujamas ir nepageidaujamas praeitis, kurios gali arba nebūti restauruotos ateityje,

³⁴ Higgins, Mazhulin (2022).

priklausomai nuo karo pabaigos. Liškevičius taip pat ruošia „Versmę“ karui – ją suvyniojęs, apdengia chaki spalvos audiniu ir paslepia po maskuojančio tinklo, surišto iš skudurėlių, baldakimu, – tokius gamina ukrainiečiai, dažniausiai moterys, norinčios padėti armijai kovoti su okupantais.

Baigęs darbą, Liškevičius žiūri televizorių, rodantį kažką – tikriausiai savąją persuktą istorijos versiją – piktai aiškinančio Putino portretą – tai ir būtų veido atspindžio juodoje tepalo dėmėje analogas. Tarsi priėmęs beprotybės signalą performanso personažas persimaino – nusimeta rudą kostiumą ir virsta pečiuitu chuliganu, vilkinčiu tik „maikę“. Į baseinėlį puola leisti vandenį, juo apsipila, tada paima kardą ir sukapoja dėžę, ant kurios stovi televizorius, šlepena aplink avėdamas batais iš plastikinių butelių. Nežinia iš kur pasklinda dūmai – galbūt iš apversto automobilio prie rotušės? Iš visų rusų subombarduotų automobilių Ukrainoje? Ritualinį agresijos proveržį užbaigia laukiniai gitaros garsai rūke, užmaskavusiame teatro holio tikrovę. Matyti tik tas pats Putino portretas – ryškus, nė kiek netemdomas dūmu. Atrodo, lyg fotografija ima judėti, lyg tas ritualas būtų animavęs Putiną. „Nežinia, – sakė menininkas, – ar egzistuoja paraleliniai pasauliai ir kas juose vyksta, bet mūsų sąmonė tikrai kuria paraleles... O jeigu tai, kas dedasi Ukrainoje, jau vyktų ir pas mus? O gal mes jau kovojame su Rusija Trečiąjį pasaulinį karą?“

2024 m. vis mažiau abejojančiųjų, kad Trečiasis pasaulinis karas jau prasidėjo ir kad mažėja galimybių jį užbaigti taip, kad Rusiją atsisakytų imperinių tikslų. Liškevičiaus performansas parodo virsmą, kaip tai atsitinka – iš lėtos, paprastais veiksmais užsiimančios kasdienybės į beprotybės valdomą fašizmo pasaulį, kur laikas, kaip ir televizijos vaizdas, yra tironas. Kai tironiška propaganda išjungia bet kokią mąstymą, nustelbia tikrovę ir iš mirties bei ja persunktos praeities padaro kultą, garbinantį gydymą prievarta. Kuzmos skulptūra „Vermė“ čia reprezentuoja gėrį, nusiramimą, harmoniją, gydymą meditacija, modernistinę kalbą, jos laisvės gurkšnį gyvenant sovietinėje priespaudoje, bet kartu ir prisitaikymą prie okupacijos, sovietinę tikrovę kaip vienintelę įmanomą ir dar – praeitį, kurią mėginant restauruoti pradedamas karas, žudomi žmonės, griaujami miestai ir tuomet tai pačiai skulptūrai – praeičiai, jos kaip geros įvaizdžiui – iškyla grėsmė būti sunaikintai. Ir kartu ta skulptūra, kaip ir visos nuo bombų





Dainius Liškevičius. *Ten yra VERSMĖ?* 2022 m. lapkričio 22 d. performansas Vilniuje. Lietuvos nacionaliniame dramos teatre. Agnės Narušytės nuotrauka

saugomos Kyjivo skulptūros, ima asocijuotis su kitais meno kūriniais – šiek tiek į jų kontekstą patekdama kaip materialus praeities daiktas.

Taigi televizijos vaizdo paveiktas virsmas sunaikina ramybės iliuziją ir kasdienybę. Naujoji tvarka primena metalo ar noizo muzikos koncertą, kur gali siautėti tamsiosios jėgos, kur vanduo nieko neišgelbėja, tik sušlapina, supurvina, o versmė, nors ir išlieka, bet netenka galios. Kita vertus, grojimą gitara galima interpretuoti ir kaip pasakojimo užbaigimą – tarsi visa tai, ką matėme, buvo fiktyvus koncertas.

Du atvaizdai – Putino portretas ir Kuzmos „Versmė“ – tarsi prieštarauja vienas kitam. Bet jei prisiminsime net refleksyvosios nostalgijos pavojus sudvasinti smurtą, suvoksime, kad skulptūros trapus grožis taip pat gali pasitarnauti Boym restauratoriams, kurie žudo ir naikina vardan praeities ir – tokia likimo ironija – sunaikina skulptūrą – savo nostalgijos „Versmę“. Raminęs ir gydęs vanduo gali tapti vandeniu, kuriame sušlampa ir susipurvina kareiviai, gyvenantys apkasuose. Beprotiški gitaros garsai užbaigia istoriją ateities vaizdu, kur apokaliptiniai dūmai slepia civilizacijos struktūras taip, kaip nesąmonė ištrina bet kokią prasmę.

Išvados

Žinoma, užšifruoti, intertekstualūs ir orientuoti į vietos meno publiką, atpažįstančią kultūrinius kodus ir ženklus, kūriniai – Liškevičiaus „Ten yra VERSMĖ?“ ar Žygimanto Augustino „Nuo ramybės iki panikos“ – negali paveikti platesnių žmonijos sluoksnių ir kaip nors įtakoti karo eigą politiniame lygmenyje. Bet jais menininkai išreiškia daugelio patiriamą vidinę sumaištį dėl artėjančio karo, kurį galima įsivaizduoti ne tik stebint žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose skleidžiamus dabarties vaizdus, bet ir pasitelkiant istorinės traumos atmintį ar gyvenimo okupuotoje šalyje patirtį. Visuomenės dalis, kuri ne tik palaiko Ukrainą, užjaučia nuo okupantų dabar kenčiančius ukrainiečius, bet ir nori išvengti sugrįžimo į kitų restauruotą praeitį, tokiuose kūriniuose atranda savo būsenų aidą kaip patvirtinimą, kad tai rūpi ne jiems vieniems. Kita vertus, Liškevičiaus ir Augustino pasakojamos istorijos sustiprina nuojautą, kad iš praeities atklystančios idėjos gali vėl įsitvirtinti ateityje, nes niekas mūsų neapsaugos nuo savo pačių susipainiojimo laike. Tačiau įmanoma išgryninti propagandos suveltas sąvo-

kas ar bent jau išsaugoti vidinės laisvės branduolį – tai juk pavyko padaryti sovietų okupuotų šalių menininkams, ypač teatro kūrėjams. Tad neatsitiktinai Liškevičiaus performansui pasirinko teatro erdvėje tebestovinčią, taigi ir ideologinius virsmus ištvėrusią okupacijos laikotarpio skulptūrą. Galbūt čia galima įžvelgti viltį, kad teatro fojė matyto reginio prisiminimas taps atspirtimi naujoje tikrovėje.

Prisiminimai kuria legendas, maitinančias tautos išlikimui būtiną tapatybės fikciją. Augustino garso instaliacija, grįsta gamtos ir paties menininko patirties tyrimais, ragina į karą pažvelgti iš atitrauktos filosofinės perspektyvos, nes svyravimas tarp ramios egzistencijos ir būtinybės gintis ar bėgti reiškiasi nuolat – nuo pat gyvybės atsiradimo, – o ir žmonijos istoriją galima perskaityti kaip ramybės ir panikos bangavimą. Sudėtinga Liškevičiaus performanso forma susieja okupacijos praeitį su karo dabartimi, meno ir gamtos gydomąją galią su naikinimo siautuliu, rūpestį su naikinimu, ir šios opozicijos susilydo į alternatyvią fiktyvią tikrovę. Kaip kasdienybę paneigia apmuturiuotos skulptūros, virstančios kitais pasakojimais, taip ir Liškevičiaus performansas rodo tą ištraukimą iš kasdienybės į makabrišką slėpimo, versmės išnaikinimo ir atsidūrimo fiktyvioje pasakojimo būsenoje veiksmą. Čia viskas yra dabar – gėris ir blogis, atsispaudęs to paties žmogaus veiksmuose ir asmenyje. Virsmas vyksta mūsų akyse ir atrodo toks paprastas: propagandos akimirka ir, kaip spragtelėjus pirštais, ateities projektų nebelieka, tik garmėjimas į praeitį, kuri dar nežinia kaip baigsis. Kaip sugretinus dviejų skirtingų karų nuotraukas išsitrina juos skiriantis taikos intervalas, šis performansas ištirpdo ribą, skiriančią faktą nuo fikcijos, kaip nostalgikai ir istorijos pakartojimo fanai supainioja tikrovę su fikcija ir konfabuliuoja.

Bet kas žino, gal ateitis ir yra vienu restauratorių pergale prieš kitus? Pergalė, *peremoha* ukrainiečių kalba, kaip ir lietuviškasis sąvokos variantas, yra dvikovoje nulenкта ranka. Tik į kurią pusę?

Šaltiniai

„Aksioma“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti), *teatras.lt*, 2023 balandis, https://www.teatras.lt/lt/spektakliai/aksioma_renginiu_ciklas_ukrainai_palaikyti/.

„Apie žodžius ir triukšmą“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti), *teatras.lt*, 2023 gegužė, https://www.teatras.lt/lt/spektakliai/apie_zodzus_ir_triuksma_renginiu_ciklas_ukrainai_palaikyti/.

- Dainius Liškevičius. Performansas „Pieta“. Fotografas Gintautas Trimakas, *7 meno dienų*, 2013 03 22.
- Echoes from History: Ukraine War Photos Mirror Scenes From WWII, *Radio Free Europe / Radio Liberty*, 2022 03 23, <https://www.rferl.org/a/ukraine-war-photos-mirror-world-war-2/31766845.html>.
- „Liepsnos geltonos ir mėlynos“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti), *teatras.lt*, 2022 spalio, https://www.teatras.lt/lt/spektakliai/liepsnos_geltonos_ir_melynos_renginiu_ciklas_ukrainai_palaikyti/.
- „Liudijimai“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti), *teatras.lt*, 2022 birželis, https://www.teatras.lt/lt/spektakliai/liudijimai_renginiu_ciklas_ukrainai_palaikyti/.
- Osborne Samuel, Ukraine war: Terminally ill children in Russia line up outside hospice in shape of 'Z' to show support for invasion, *Sky News*, 2022 03 07, <https://news.sky.com/story/ukraine-war-terminally-ill-children-in-russia-line-up-outside-hospice-in-shape-of-z-to-show-support-for-invasion-12560034>.
- Photos: How Russia's invasion of Ukraine compares to scenes from World War II, *New York Post*, 2022 03 09, <https://nypost.com/2022/03/09/photos-how-russias-invasion-of-ukraine-compares-to-world-war-ii/>.
- Stanislovas Kuzma: „Išėjau ne genialumo ieškoti, bet vedamas neramios prigimties“, *15min.lt*, 2012 08 14, https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/stanislovas-kuzma-isejau-ne-genialumo-ieskoti-bet-vedamas-neramios-prigimties-285-241524?utm_medium=copied.
- „Ten yra VERSMĖ?“ (Renginių ciklas Ukrainai palaikyti), *teatras.lt*, 2022 spalio, https://www.teatras.lt/lt/spektakliai/ten_yra_versme__renginiu_ciklas_ukrainai_palaikyti/.
- Ukrainian woman plays violin from apartment basement in Kharkiv, *ABC News*, 2022 03 21, <https://www.youtube.com/watch?v=lauGhXsloic>.
- Ukrainians sing national anthem whilst sheltering under the subway station, *The Mirror*, 2022 10 11, <https://www.youtube.com/watch?v=01MVRWxHEPM>.
- Violinists Across the World Play for Ukraine, *ViolinistsSupportUkraine*, 2022 03 09, <https://www.youtube.com/watch?v=mQSIeD-x6dQ>.

Literatūra

- Byrd Dustin J., The Geist of Russia's War on Ukraine: Neoeurasianism, eds. Jeremiah Morelock, Felipe Ziotti Narita, *The Return of History: The Russo-Ukrainian War and the Global Spectacle*, Barão de Mauá: Centro Universitário, Ribeirão Preto, 2022, p. 77–124. DOI 10.56344/lv2, <https://vuir.vu.edu.au/44575/1/The%20return%20of%20history%20the%20russo-ukrainian%20war%20and%20the%20global%20spectacle.pdf>.

- Bishop Claire, Black Box, White Cube, Gray Zone: Dance Exhibitions and Audience Attention, *Performance Works*, ed. Joanna Zielińska, Warsaw: U-jazdowski, Milan: Mousse Publishing, 2019, p. 36–67.
- Boym Svetlana, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books, 2001.
- Flores-Fernández Job, Martínez-López José, Ukraine War and Historical War Cycles: Was it to be Expected? Exploring the Futures of the War in Ukraine through Historical War Cycles, *Journal of Future Studies*, vol. 28 (1), 2023, p. 1–13, <https://jfsdigital.org/wp-content/uploads/2023/09/Ukraine-War-and-Historical-War-Cycles.pdf>.
- Galtung Johan, Inayatullah Sohail, *Macrohistory and macrohistorians. Perspectives on individual, social, and civilizational change*, London: Praeger, 1997.
- Gospodinov Georgi, Putin doesn't want the war to end – he wants to take us back to the Soviet era of the 1940s, *The Guardian*, 2023 04 04, <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2023/apr/04/putin-war-end-40s-soviet-era>.
- Gospodinov Georgi, The deficit of the future and the referendum on the past, *telegrafi*, 2023, <https://telegrafi.com/en/the-future-deficit-and-the-referendum-for-the-past/>.
- Higgins Charlotte, Mazhulin Artem, Sandbag Sculpture: how Kyiv is shielding statues from Russian bombs, *The Guardian*, 2022 10 18, <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/18/sandbag-sculpture-kyiv-shielding-statues-from-russian-bombs>.
- Lanza Raimondo, Generation Z: propaganda in Russian schools and the militarization of memory, *Aspenia online. International analysis and commentary*, 2022-10-22, <https://aspensiaonline.it/generation-z-propaganda-in-russian-schools-and-the-militarization-of-memory/>.
- Mankoff Jeffrey, Russia's War in Ukraine: Identity, History, and Conflict, *CSIS: Centre for Strategic & International Studies*, 2022 04 22, <https://www.csis.org/analysis/russias-war-ukraine-identity-history-and-conflict>.
- Narušytė Agnė, *Chronometrai. Išivaizduoti laiką: chronopolitika, heterochronija ir greičio pasaulio patirtys Lietuvos mene*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2021.
- Snyder Timothy, We Should Say It. Russia Is Fascist, *The New York Times*, 2022 03 19, <https://www.nytimes.com/2022/03/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>.
- Takahashi Keikichi, Historic Parallels between the Ukraine War and the Sino-Japanese War, *Geopolitical Monitor*, 2022-04-04, <https://www.geopoliticalmonitor.com/historic-parallels-between-the-ukraine-war-and-the-sino-japanese-war/>.
- Кто и зачем придумал лозунг «Можем повторить»? Специальный выпуск «Сигнала» – новой ежедневной рассылки «Медузы», *meduza.io*, 2022 05 09, <https://meduza.io/feature/2022/05/09/kto-i-zachem-pridumal-lozung-mozhem-povtorit>.
- Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев», *Президент России*, 2021 07 12, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.

Agnė Narušytė

Historical Parallels and Repetitions: *Is There a SOURCE Over There?* – a Performance by Dainius Liškevičius in Support of Ukraine

Summary

When Russia launched its full-scale invasion on February 24, 2022, historians, political scientists, and other commentators all over the world started discussing and visually demonstrating the similarities between the current war and WWII, as well as the apparent repetition of previous events in the present. It has also been noted that we are observing a duel between the present and the past, prompted by this war, that will cause systemic changes leading the civilization towards an unknown future. An important issue is how we can distinguish which currently emerging phenomena are echoes of the past and which ones are harbingers of the future. Particularly since Russians started their war by glueing stickers saying: “We can repeat” (*Можем повторить*) on their cars, and their leader, president Vladimir Putin, wrote essays and books grounding the necessity of war on an arbitrarily chosen historical period when Ukraine as a state did not exist. This seems to be a realisation of “restorative nostalgia” described by Svetlana Boym in 2001.

Such an unstable geopolitical situation encourages artists to join the discourse and reflect on the parallels of the past and the present. With his performance *Is There a SOURCE Over There?* (2022), Dainius Liškevičius pondered the repetitions of history. The performance took place in the lobby of the Lithuanian National Drama Theatre around the sculpture *Source* by Stanislovas Kuzma, created in 1981 and installed in the middle of the fountain pool. By wrapping it and covering it with a canopy, Liškevičius referred to the actions of Ukrainians trying to protect their public monuments from Russian bombs. But the performer also seemingly received an impulse from the Soviet-like image of Putin broadcasted on television, which prompted him to revert to aggressive behaviour. The article discusses the performance as the artist’s indirect answer to the question bothering many observers of the current war: if this war is a repetition of the past war, how can we understand its causes and how can we influence its order of events?

Keywords: Dainius Liškevičius, Svetlana Boym, restorative nostalgia, Stanislovas Kuzma, war, Ukraine